

19

שמא יהודה פרידמן

מצילות ברשות הרבים

תדפיס מתוך

דיני ישראל

כרך י' • תשל"ה

מציאות ברשות הרבים

מאת ש מא י הוד ה פ ר י ד מ ז

שנינו בבבא מציעא פ"ב מ"ב:

ואלו חייב להכריז: מצא פירות בכלי או כלי כמות שהוא, מעות בכיס או כיס כמות שהוא, צבורי פירות, צבורי מעות, שלשה מטבעות זה על גב זה, כריכות כרישות היחיד, וככרות של בעל הבית, וגויו צמר הקוחות מבית האומן, כדי יין וכדי שמן, הרי אלו חייב להכריז. הנה הזכיר התנא את מקומה של המציאה רק בבבא אהת: "כריכות ברשות היחיד". וכן ברישא (מ"א): "אלו מציאות שלו... כריכות ברשות הרבים". ומה טעם הדגיש את המקום בכריכות בלבד? לכאורה כדי שנדייק שרק בכריכות תלוי הדין ברשות הרבים וברשות היחיד, אבל שאר אבדות, דינם בין ברשות הרבים בין ברשות היחיד. ובפרט בסיפא, נדייק שבשאר המציאות השנויות כאן, דינו להכריז עליהן כשמצאן בין ברשות היחיד, בין ברשות הרבים, ובדרך זו דייקו הראשונים. למשל, הרא"ש כתב בתוספותיו, שעוסקת "מתנתיו דאלו חייב להכריז, בין ברשות הרבים, בין ברשות היחיד, מדיקתני (כצ"ל) גבי כריכות, ברשות היחיד" (ב"מ כד ע"א, ד"ה פליגי).¹ כלומר, כשיש סימן, חייב המוצא להחזיר גם מציאה שמצא ברשות הרבים, כי ממשנתנו, "משמע דאפילו ברה"ר... חייב להכריז" (תוספות שם, ד"ה אם תמצי לומר).

דין זה, שנלמד מדיוק לשון המשנה, מתאים לאמור בגמרא מפורש:

אמר רב זביד משמיה דרבא: הלכתא כריכות ברשות הרבים, הרי אלו שלו, ברשות היחיד, אי דרך נפילה, הרי אלו שלו, אי דרך הנחה, נוטל ומכריז. וזה וזה בדבר שאין בו סימן, אבל פדבר שיש בו סימן, לא שנא ברה"ר ולא שנא ברשות היחיד, בין דרך נפילה ובין דרך הנחה, חייב להכריז" (ב"מ כג ע"א).²

עלינו לבחון את הדין הזה לאור ברייתא של רבי שמעון בן אלעזר, הבאה

1. מהדורת מ' הרשקר וי"ד גרודניצקי, ירושלים תשי"ט, עמ' עב.

2. ראה להלן הע' 4.

דיני ישראל ו' (תשל"ה)

בתוספתא בהקשר עם דיני ריש אלו מציאות הנ"ל³, ומובאת בבבלי כד ע"א (וכאן מועתקת מן הבבלי):

וכן היה ר"ש בן אלעזר אומר, המציל מן הארי, ומן הדוב, ומן הנמר, ומן הברדלס ומן זוטו של ים ומשלוליתו של נהר, המוצא בסרטיא ופלטיא גדולה, ובכל מקום שהרבים מצויין שם, הרי אלו שלו, מפני שהבעלים מתיאשין מהן.

הוזה אומר, "מקום שהרבים מצויים שם" איננו מקום שימור, ומתיאשים הבעלים על אבדה שנאבדה להם שם, כשם שמתיאשים ממה שתפס ארי או דוב; כלומר, בין יש בו סימן בין אין בו סימן, הרי אלו של המוצא. איך נתייחס לברייתא הזאת, לאור מה שדייקנו מן המשנה, שחייב להכריז גם מציאות שנמצאו ברשות הרבים? רחוק לומר שבזה חולקים תנא דמת-ניתין ור' שמעון בן אלעזר, שכן לא הובא הדבר בצורת המחלוקת, ולא נקבע במפורש בשום מקום שמובאת בו הברייתא, שחולק ר' שמעון בן אלעזר על משנתנו. אדרבה, מניחה הגמרא את שתי האפשרויות, "פליגי רבנן עליה או לא פליגי" (ב"מ כד ע"א), ולא הסיקו בזה שום מסקנה⁴. ודבר זה ממש הוא מה שהביא לקושיית הרא"ש (בתוספותיו הנ"ל), וכעת נביא לשונו במילואה:

פליגי רבנן עליה או לא פליגי. ואע"ג דמתניתין דאלו חייב להכריז, בין ברשות הרבים בין ברשות היחיד איירי, מדקתני (כצ"ל) גבי כריכות ברשות היחיד, יש לחלק בין ברשות הרבים דמתניתין, לסרטיא ופלטיא ומקום שהרבים מצויין שם דקא"ר שמעון בן אלעזר. ואיד, "יש לחלק"? בזה פירש הרשב"א שסרטיא ופלטיא הן מקום שיש שם "רבים" ממש, ואילו במשנה, מדובר ברשות הרבים הרגילה, שהיא קטנה מסרטיא ופלטיא, ורק, "מצויים שם קצת רבים"⁵. והנה, חילוק זה בין סרטיא ופלטיא לבין רשות הרבים דחוק ביותר, ובוודאי

3. צוקרמנדל, עמ' 373, וראה ציוניו להבאות בירושלמי.

4. באמת, בתוספות שם (ד"ה אם) רצו כך לתרץ, שר' שמעון בן אלעזר חולק על משנתנו. אולם, לא יכלו לתרץ כן על פי גירסתנו בגמרא, אלא על פי "אית ספרים דלא גרסי" בלבד. והעיקר, אין פתרון זה מספיק, כי "קילין ככללא דכייל רב זביד משמיה דרבא דדבר שיש בו סימן בין ברשות היחיד, בין ברשות הרבים, חייב להכריז, וקילין נמי כר' שמעון בן אלעזר" (חידושי הרשב"א, מהדורת מ' שיינין, יצא מחדש, ירושלים, תשט"ז, עמ' נא ד"ה וסרטיא). והתריע הרשב"א שם נגד המצאת חילוקים דקים, "וכי תימא דלא קילין כר' שמעון אלא ברוב נכרים, ודרבא ברוב ישראל, זו אינה תורה, דא"כ רבא לא הוה שתיק מינה!"

5. שם (כנ"ל בהע' 4). והשווה המיוחס לריטב"א (לב"מ כד ע"א ד"ה וכל), ומעיר: "והיינו דנקט סרטיא ופלטיא גדולה ולא נקט ר"ה סתמא".

שרשות הרבים הוא מקום שהרבים מצוים שם.⁶ מסקנה זו מחוייבת גם בלי להסתמך על המלים, ובכל מקום שהרבים מצויין שם" שבברייתא (הרי מלים אלה נמצאות רק בבבלי, וכפירוש למלים הלועזיות, ואינן בתוספתא ובירו-שלמי⁷, כי בתוספתא עצמה נמסרה הגדרה זו: "אי זהו רשות הרבים, סרטיה ופלטיה גדולה, ומבואות המפולשין" (שבת פ"א ה"ב)⁸.

גם מן הירושלמי משמע שלא ראו את ר' שמעון בן אלעזר כחולק על המשנה, ושלא חילקו בין סרטיא ופלטיא לבין רשות הרבים. דעתו של ר' שמעון בן אלעזר הובאה בירושלמי הלכה למעשה, והנשאל שאלה בדין מציאה היה בודק את השואל: איפה מצאת, בסימטא או בפלטיא⁹! וכן, בקשר לדברי ר' שמעון בן אלעזר, הוזכר במפורש היתר מציאות גם ברחובות פחותים מסרטיא ופלטיא. על ר' יונה אביו של ר' מנא מסופר שהיה תאב למצוא מציאה אפילו מתוך רחוב שאיננו ממש רשות הרבים ולזכות בה (בחינת כח דהיתירא עדיף), ואמר: "הלואי כד נשכח נשכח מן פיוסרוס (רגליו) [ולגיון]¹⁰" גם לכשאמצא מן הפיוסרוס ולפנים, אזכה בה. מהו "פיוס-רוס"? בזה העיר הגר"ש ליברמן, בקשר למלה זו שבירושלמי עירובין (פ"ח ה"ח, כה ע"ב): "הגירסא הנכונה היא פרוסדוס... והכוונה היא ל- *πόσος* ביוונית, והיינו שביל הכניסה לעיר. פרוסדוס זה היה שביל שפנה מהסטר-טיאה (הדרך הראשית) לשער העיר... וכדרך שבילי הכניסה בערים העתיקות המוקפות חומה... עקום ואלכסוני"¹¹. כלומר, חשב ר' יונה לזכות באבדה

6. "רה"ר, דרבים מצוים שם" (תוספות, ד"ה אם). וכן, מובא בשטמ"ק בשם "שטה": "נ"ל דהא דקאמר ובכל מקום שהרבים מצויין שם אתא לאתויי רה"ר וצידי רה"ר ולאפוקי סימטא ומבואות" וכנראה שבעלי שיטה זו פירשו את "רשות הרבים" שבמשנה כסימטא בלבד! (תוס' ד"ה אם, תוס' חיצוניות בשטמ"ק), ועיין אוצר מפרשי התלמוד, ב (ירושלים תשל"ג), עמ' צד ד"ה וכן וראה בדברינו להלן.

7. ראה הע' 3 לעיל.

8. מהדורת הגר"ש ליברמן, עמ' 1; וראה בתוספתא כפשוטה לשם, חלק ג, עמ' 2.

9. ב"מ פ"ב ה"ב, ח ע"ב (והוזכר שם ר' שמעון בן אלעזר של משנתנו ושל הברייתא, מתניתין ומתניתא, אלא שבטעות בשתייהן, "דמתניתין", ראה נועם ירושלמי ורי"ח דייכעס בפירושו נתיבות ירושלים); שקלים פ"ז ה"ב, ג ע"ג (ושם אף "בפונדקא", ובדאי אין שם יותר אנשים מברשות הרבים, והשוה בבלי כד ע"ב: "ר' חנינא מצא גדי שחוט בין טבריא לציפורי והתירוהו לו, אמר רבי אמי התירוהו לו משום מציאה כר"ש בן אלעזר", ובוודאי אין לומר שהיו שם רבים כסרטיא ופלטיא דוקא).

10. ראה שינויי נוסחאות במסכת שקלים, מהדורת ר"א סופר, ניויורק תשי"ד, עמ' 85 (שקלים פ"ז ה"ב, ג ע"ג וע"ד).

11. ירושלמי כפשוטו, עמ' 347 (פרופ' דניאל שפרבר העמידני על דבריו אלה).

הנמצאת בשביל המוליד לסרטיה, ולא בתוך הסרטיה עצמה¹² (אבל אף הוא היסס למעשה: "אפילו כן אשכח ולא נסב", לפניו משורת דינו). הוזה אומר, ברשות הרבים הרגילה, מותרת מציאה בלא ספק.

נראה איפוא מן הירושלמי שפסקו כר' שמעון בן אלעזר, והתירו מציאות שנמצאו ברשות הרבים, ולא נתקשו בקושיית התוספות שדבריו סותרים את המשנה, ומשמע שלא דייקו חכמי הירושלמי מלשון המשנה, "כריכות ברשות היחיד... חייב להכריז" ששאר מציאות שיש להן סימן חייב להכריז גם ברשות הרבים. מתוך כך, עלינו לשאול, האם באמת מוכרח הוא הדבר לדייק כן בלשון המשנה?

מה שמביא אותנו לדייק הלכה זו על פי "כריכות ברשות היחיד" הוא הנחתנו שאילו לא התכווין התנא לדייק שכזה, היתה הדגשתו, "כריכות ברשות היחיד" מיותרת ובלתי מוסברת. מאידך, אם נוכל להסביר הסבר אחר כל שהוא למה למה דובר התנא בסגנון זה, נהיה פטורים מלדייק הדיוק הנ"ל. הסבר שכזה יכול להיות שכן היה הסגנון בהלכות אחרות שלפני התנא, ושם היה לדבר מובן אחר, וכשנבא התנא וסידר את משנתנו, סידר את הדברים בסגנונם הראשון. במלים אחרות, רק בחיבור חופשי ומקורי רשאים אנו לדייק כוונה מיוחדת מחריג סגנוני שכזה, ולא מחיבור אשר סממניו באו למחברו מן המוכן.

במשנתנו, הן משנת אלו מציאות שלו והן משנת ואלו חייב להכריז, סודרו הפריטים ברשימה ממש, זה אחר זה. והנה, בתוספתא המקבילה (ב"מ פ"ב ה"א—ה"י) סודרו אותם דברים הלכות הלכות, כל הלכה בפני עצמה¹³, וכהמשך לדברי ר' שמעון בן אלעזר, "המוצא באיסריטיא ובפלטאיא". והלומד הלכות אלה מתוך התוספתא איננו רואה הכרח לדייק מדין כריכות, כפי שמוכרח הוא מתוך סגנון המשנה. כך שנוי דין זה שם: "מצא כריכות ברשות היחיד חייב להכריז, מצא ברשות הרבים אינו חייב להכריז, והאלומות, בין ברשות היחיד ובין ברשות הרבים חייב להכריז" (ה"ה; בבלי כב ע"ב). כאן, אין אתה יודע אם שנה, "כריכות ברשות היחיד" וכי' להבדילן משאר מציאות (כפי שעלה על דעתנו במשנה), או להבדילן מאלומות שבהמשך. והאחרון נראה. סתם אבדה ברשות הרבים הרי זו של מוצאה, כי הבעלים מתיישים, חוץ מדבר גדול וכבד, כגון אלומות, שדרך בני אדם להניחן ברשות הרבים ולא יתיאשו מהן, מה שאין כן בכריכות הקטנות מהן ושאר מציאות, שמתרות

12. גם לפי הירושלמי בעירובין שם, משמע שפרוסדוס הוא פחות מרשות הרבים, ועלה על דעת ר' אלעזר שיש לו דין רשות היחיד לגבי שבת: "ר' לעזר שאל לר' יוחנן, ההן פיוסרוס, זרק מתוכה לרשות הרבים או מרשות הרבים לתוכה".

13. "מצא פירות צבורין חייב להכריז, מפורזין אינו חייב להכריז..." (ה"ו).

ישות הרבים, ואין לך חיוב הכרזה בכריכות אלא כשאין ברשות הרבים יציאת יד סימן כלשהוא). ואגב אלומות ברשות הרבים שנה כריכות ברשות הרבים, ואגב אלו שנה כריכות ברשות הרבים.

ובאמת חוליות חוליות שמצאנו במשנתנו נראות כמסודרות מתוך הלכות לכות שנמצאנו בתוספתא. הללו פורקו וחזרו דיניהן בשתי מחרוזות. ובגלל זאת, אין לייחס לתנא של המשנה כוונה מיוחדת בסגנון, כריכות ברשות הרבים, יחיד, אלא ככוונת הדברים שבתוספתא בלבד.

כעת נוכל לסכם דיני מציאה בענינו שבמשנה ושבתוספתא, בלי שיהיו סותרים אלו לאלו:

1. רשות הרבים היא מקום המון עם, ומי שאבדה לו אבדה שם מתייאש והיא למוצאה.
2. במה דברים אמורים, בחפצים שאינם כבדים, אבל בחפץ גדול וכבד, ואינו בעל ערך גדול, גם כשהוא מונח ברשות הרבים, אין בעליו מתייאשים, וחייב המוצא להכריז (כגון אלומות, הוא הדין לבהמה, ראה מ"י).
3. מצא במקום שאינו רשות הרבים, אם הוא מקום משומר לא יטול כלל, כי הבעלים חוזרים ליטלו (כגון גוזלות מקושרין אחר הגדר, משנה ג) ¹⁴.
4. מצא שלא ברשות הרבים, במקום שאינו משומר (כגון סימטא), יטול את האבדה:

5. אם אין בה סימן, הרי זו שלו.

6. אם יש בה סימן, חייב להכריז.

7. סימן הריהו דבר זיהוי בגופה של המציאה (כגון "כתב בחרס ונתן על פי חבית", תוספתא ב, ד), או שלא בגופה, כגון מקום הנחת האבדה, או מספר הפרטים שבה, או סידורם בצורה מיוחדת.

שיטה הלכתית זו היא המשתקפת מתוך הירושלמי, ולא סברו חכמי ארץ ישראל שיש לדייק מתוך המשנה הלכה נוגדת לה. למי איפוא יש לייחס לראשונה את הדיוק הנ"ל על פי "כריכות ברשות היחיד" ? לכאורה, האמוראים רבה רבה ורבה הם שניסו לראשונה להוציא הלכות בנדון שלנו מלשון המשנה, ועל ידי כך באו למחלוקתם בענין "סימן העשוי לידרס" (ב"מ כב ע"ב — כג ע"א). ובסוף אותה סוגיא נאמרה הלכתו של רב זביד משמיה דרבא: "...בין ברשות הרבים בין ברשות היחיד" ¹⁵, המוזכרת לעיל.

14. עיי' חידושי הריטב"א החדשים, לדף כג ע"ב ד"ה אבל בדבר, מהדורת א' האלפערין, לונדון תשכ"ב, עמ' 54 (ובשטמ"ק משמ"י).

15. זוהי גרסת כתבי-היד (ראה דק"ס, עמ' 60, אות ר') היראשוניים.

והנה, אומר רבה בגמרא שם, בקשר לכריכות ברה"ר: "אע"פ שיש ביה סימן" (ר' דק"ס). כלומר, מציאה ברה"ר מותרת, גם בדבר שיש בו סימן, ממש כשיטה שייחסנו לתנאים ולירושלמי. על דברי רבה אלו הקישו בגמ' מ, ככרות של בעל הבית" שבמשנה, שכאלו מכאן חייב להכריז גם ברה"ר. והוסיפו הראשונים להקשות משאר בבות המשנה קושיות נמרצות נגד רבה (ראה ח"י הרמב"ן לדף כב ע"ב ד"ה סי' העשוי לידרס וד"ה ויש לפרש). והכל מתוך דיוק, "כריכות ברישות היחיד", לאמור שבשאר דברים לא שנא רשות הרבים ולא שנא רשות היחיד. קושיות אלה לא תורצו על דרך הפשט כלל, לא בגמרא ולא בדברי המפרשים, ונשאר דברי רבה תמוהים ורפויים, וסברו המפרשים ששיטת רבה היא הדחוקה והמלאכותית שבכאן (תוס' ד"ה ורבה, "גליון" בשטמ"ק, ופני יהושע לתוס' שם). וכעת אדרבה, מסתבר שלא ראה רבה צורך לדייק כלל ששאר אבודות אסורות ברה"ר, כגון, ושיטתו תואמת דעת התנאים והירושלמי. ורבה הוא שחידש כאן שחייב להכריז מציאות שיש בהן סימן ברישות הרבים (כפי שהיה מחדש בכמה הלכות), ובעקבותיו נמשכו בעלי הגמרא והמפרשים לדייק כן מלשון המשנה.

לפי הצעתנו תהא לשון המשנה מיושבת, שבסימנים, "צבורי פירות, צבורי מעות, שלשה מטבעות זה על גב זה" (פ"ב מ"ב) אין מדובר ברישות הרבים כלל, שאילו ברישות הרבים, איך מתקיימים סימנים אלה? ואמנם, ממש מתוך קושיא זו בפירוש פשוטה של משנה נאלצו גם הראשונים לפקפק ביחוס המשנה לרשות הרבים:

כתוב בשיטה וז"ל ואיכא למידק אמתי דקתני צבורי פירות וצבורי מעות וגו' מטבעות ברה"ר, הא ברגלי אדם ובהמה מיבדרן, וליכא סימן בהו, לא מגין ולא מקום, וראיתי להראב"ד דכתב הכי: צבורי פירות וצבורי מעות וגו' מטבעות ברה"י אי"נ ברה"ר כגון שנמצאו בגומא א"נ כפימטא, שאין גדרסין... (שטמ"ק לדף כד סע"ב).

כאן אנו שומעים הד לדברי ר' יוחנן בירושלמי (למשנתנו), שהיה בודק את המוצא אם מצא את האבדה בסימטא, או בפלטיא, אלא ששם ברור ש"סימטא" היא ממש ניגודה של רשות הרבים, ואינו חייב על מציאות בהר"ר כלל¹⁶.

16. לשון הברייתא, "בסרטא ופלטיא גדולה" (תוספ' ב, ב ומקבילות), שיעורה כמקבילה בירושלמי, "מאיסריא גדולה ומפלטיא גדולה" (שקלים פ"ז ה"ה, נ ע"ג, פעמיים), ולזה התכוונו בכל, "סרטיא" שהזכרנו. ולהוציא מסרטיא שאינה גדולה ואינה רשות הרבים (ראה תוספ' ב, ז ומנחת בכורים לשם). או אולי שם כוונת "אבדה" היא בניגוד לדבר מונח שלא יגע בו, ובאסרטיא ה"ז שלו.

נמצאנו למדים שלדברי ר' שמעון בן אלעזר מותרות מציאות שברשות הרבים, כי הבעלים מתייאשים, בדומה לאבודותיהם שבפי הארי והדוב. הלכה זו מתאימה לדברי שאר התנאים שבמשנה ותוספתא, לשיטת הירושלמי, ולפחות לדעות מקצת אמוראי בכל. מי שדייק מלשון „כריכות ברשות היחיד” שבשאר מציאות חייב להכריז גם ברשות הרבים, העמיד את המשנה כסותרת לדברי ר' שמעון בן אלעזר בביריתא, וגרם לקשיים גדולים בהבנת המשנה עצמה.

הלכה זו של אבדה ברשות הרבים, בצורה שהגדרנו אותה כאן, וכפי שבאה הלכה למעשה בירושלמי, אינה מובאת בספרי הפוסקים כלל. אולם, אין הסיבה לכך תלויה בעיקר בשאלות שנדונו כאן, אלא בסוגית הגמרא בדה כר ע"א וע"ב, ששם נתמזגה הלכתו של ר' שמעון בן אלעזר עם הלכה אחרת, השונה ממנה שינוי מוחלט בטעמה ובכוונתה¹⁷, היא משנת מכשירין פ"ב מ"ח: „[עיר שישראל ונכרים דרים בה], מצא בה מציאה, אם רוב גוים, אינו צריך להכריז, ואם רוב ישראל, צריך להכריז”. על ענין זה, ועל מבנה הסוגיא כולה, ארחיב את הדיבור אי"ה במקום אחר.

17. עי' תוס' ד"ה כי קאמר, וד"ה בטמון; שטמ"ק ד"ה כי קאמר; פירוש רבינו יהונתן בש"ס פרדס — אל המקורות, עמ' ח ד"ה כי קאמר; וחי'דושי הרשב"א ד"ה והא דאמי' לקמו. לא שוו הפוסקים „במעשה המרכבה” של מיוזג שתי ההלכות, עי' רמב"ם הלכות גולה ואבדה פי"א ה"ז לעומת טור חו"מ סי' רנט.